

Farklı Soyutlama Düzeylerinde Benlik Temsilleri -I- : Bireysel Benlik ve Kolektif Benlik ya da 'Ben'lik ve 'Biz'lik

Serap Arslan*

Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Özet

Bu derleme çalışmasının amacı, farklı benlik biçimlerini bireysel ve kolektif benlik başlıkları altında sınıflamak ve böylece bu iki benlik biçimi arasındaki ilişkileri incelemektir. Konunun oldukça kapsamlı ve yayın hacminin de kısıtlı olması nedeniyle, bu çalışma birbirinin devamı olan iki ayrı makale olarak hazırlanmıştır. Bu ilk makalede, sosyal psikolojide ele alınan benlik biçimleri incelenerek bireysel ve kolektif olmak üzere iki başlık altında sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflamaya göre, her üç yaklaşımın da benliği 'kendine-özgün' bir yapı olarak görmesi sebebiyle, sosyal psikoloji ana akımı içerisindeki kuramların, kültürlerarası yaklaşımın ve sosyolojik sosyal psikolojinin benlik kavramsallaştırmalarının bireysel benlik olarak ele alınması gerektiği ileri sürülmektedir. 'Kolektif benlik' başlığı altındaysa, benliğin bir başka biçimi olan 'bizlik' üzerinde durulmakta, sosyal kimlik kuramının 'bizlik'le ilgili varsayımları ve kuramsal yaklaşımı sunulmaktadır. Ayrıca, görgül bulgular ışığında, kolektif benliğin bireysel benlikten nasıl farklılaştığı tartışılmaktadır. İkinci makalede ise, bu makalede yapılan sınıflama temelinde, bireysel benlikle ilgili etmenlerin kolektif benlik üzerindeki etkileri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Bireysel benlik, ilişkisel benlik, role-dayalı benlik, kolektif benlik

Self Representation at Different Levels of Abstraction -I- : Individual and Collective Self

Abstract

The aim of this review study is to classify the different variants of self, namely individual self and collective self, in order to explore the interrelation between these different variants. Due to the breadth of material covered, this study was prepared as two separate but related articles the second of which can be considered as continuation of the first. In the first article, various self representations are scrutinised and classified under two titles: Individual self and collective self. It is proposed that the self theories in mainstream social psychology, cross-cultural perspective and sociological social psychology are mainly concerned with the individual self-concept, as all three approaches share the notion of the uniqueness of self-concept. On the other hand, under the 'collective self' title, the assumptions of social identity theory are reviewed as 'we'ness is only addressed by this theory. Furthermore, there is a discussion of how collective self differs from individual self, based on empirical findings. Based on this classification, in the second article, the possible relations between the individual and the collective self are addressed.

Key Words: Individual self, related self, role-based self, collective self

Benlik bilgisi nasıl edinilir? Kendimizi nasıl biliriz? Hem ilk benlik kuramcıları hem de çağdaş benlik araştırmacıları, benlik bilgisinin kaynağının sosyal dünya olduğu konusunda hem fikirdirler. Bu kaynak, kişinin anlamlı ilişki içinde bulunduğu diğer insanları (significant others), kişinin ait olduğu sosyal grupları ve tarihsel olarak değişen kültürü de kapsayan sosyal dünyadır (örn. Baumeister, 1987; Brown, 1998; Cooley, 1970; James, 1950; Stryker, 1997; Triandis, 1989; Turner, 1999).

Geçtiğimiz yüzyılın başından günümüze kadar benliğin sosyal ve ilişkisel doğası vurgulanagelmıştır. Ancak, kişi için önemli diğer insanların ve kişinin ait olduğu sosyal grupların benliğe doğrudan dahil edilmesi, kültürlerarası çalışmalarla ve sosyal kimlik kuramıyla ortaya çıkmıştır. (Brewer ve Gardner, 1996; Hogg, 2004; Turner ve Oakes, 1997). Brewer ve Gardner (1996), benlikle ilgili sosyal psikolojik kuramların bireyselleştirilmiş benlik kavramına odaklandığını, daha yakın geçmişe kadar grup düzeyinde deneyimlenen benliğin çalışma konusu yapılmadığını belirtmektedirler. Simon (1997) da, araştırmacıların genellikle benliğin kişisel kısmıyla ilgilendiklerine dikkat çekmektedir.

Benlikle ilgili çağdaş sosyal psikolojik kuramların çoğu ‘diğerlerinden farklı, biricik ve eşsiz bir kişi olarak ben kimim?’ sorusunun cevabıyla ilgilenmektedirler. Benlik, genellikle başkalarından ayrık (distinct) ve özgün (unique) bir yapı olarak kavramsallaştırılmaktadır. Yaygın sosyal psikolojik yaklaşımda başkalarının benlik kavramında oynadıkları rol vurgulanmaktaysa da bu rol, genel olarak, benliğin ayrıklık ve özgünlük gereksiniminin nasıl giderildiğiyle sınırlandırılmıştır.

Benliğin ayrık ve özgün olarak kavramsallaştırılması, özellikle kültürlerarası yaklaşımın bulguları ve sosyal kimlik kuramının benlik tanımlaması ışığında, sosyal psikoloji disiplini içinde derin bir tartışmaya neden olmuştur. Buna göre, bazı durumlarda benlik, diğerlerinden ayrık değil de, onlarla daha bağlantılı deneyimlenebilir (İmamoğlu, 2003; Kağıtçıbaşı, 1996; Markus ve Kitayama, 1991; Triandis, 1989). Ayrıca, sadece ‘benlik’ değil, ‘bizlik’ temsili de önemli benlik deneyimleme biçimlerinden biridir (Hogg, 2004; Turner, 1999).

Kültürlerarası çalışmalar, bazı bireylerin kendilerini diğerleriyle daha ilişkili (örn., X’in kızı olmak) şekilde tanımladıklarını göstermektedir (Kağıtçıbaşı, 2000; Markus ve Kitayama, 1991; Triandis, 1989). Böyle bir tanımlamada, benlik akışkan ve geçirgen sınırlara sahip olduğundan, başkalarından ayrılmışlık söz konusu değildir. Böyle bir benlik-tanımına sahip olan kişinin özgünlüğü ise, başkalarından daha zeki veya başarılı olmak gibi kişisel (idiosyncratic) özelliklerden değil, diğerleriyle kurduğu anlamlı ilişkilerin benzersiz bileşiminden gelmektedir. Bu çeşit bir kavramsallaştırma benliği kişiye-özgün olarak tarif etmektedir, fakat bu benlik başkalarından ayrılmış değildir.

Benzer şekilde, sosyoloji yönelimli kimlik kuramı da, insanların bir sosyal birimdeki konumları gereğince kurdukları ilişkilerin, onların benlik tanımlamaları üzerindeki etkisine vurgu yapmaktadır (Stryker ve Burke, 2000). Kurama göre benlik, kişinin üstlendiği bütün rollerin özgün bir bileşimidir, bu yüzden de tektir, kendine-özgündür. Kültürlerarası yaklaşımın önerdiği ilişkisel benlikle, kimlik kuramının önerdiği role-dayalı benlik kavramları,

yaygın sosyal psikolojik yaklaşımdaki benliğin özgünlüğü fikrini paylaşırken, benliğin başkalarından ayırık olarak kavramsallaştırılmasına karşı çıkmaktadırlar.

Diğer taraftan, sosyal kimlik kuramı benliğin, hem ayırık hem de özgün olarak kurgulanmasını sorgulamaktadır. Çünkü benlik, kimi durumlarda başkalarıyla olan benzerlikler üzerinden tanımlanmaktadır (Turner, 1999). Diğer bir deyişle, insanlar bazen kendilerini, *diğerlerinden ayırılmış ve özgün* değil; tersine, kendilerini üyesi oldukları sosyal grupların diğer üyeleriyle benzer; hatta onlarla *bir* veya *aynı* görmektedirler (Oakes, Haslam ve Turner, 1994). Bu durumda artık söz konusu olan *benlik* değil *bizlik*'tir. Bu tür bir benlik tanımlaması, sosyal kimlik veya kolektif benlik olarak adlandırılmaktadır (Abrams ve Hogg, 2004).

Özetleyecek olursak, sosyal psikoloji ana akımında (mainstream social psychology) benlik, başkalarından ayırık ve kendine-özgün olarak kavramsallaştırılmaktadır. Öte taraftan, kültürlerarası yaklaşım ve kimlik kuramı, kurulan anlamlı ilişkiler ve grup içerisinde üstlenilen roller aracılığı ile, diğer insanları da benliğe dahil etmektedirler. Fakat son iki yaklaşımda, benlik hala özgündür. Çünkü, vurgu başkalarıyla benzerliklere değil, bireysellik ve karşılıklı ilişkililiğe yapılmaktadır (Hogg, Terry ve White, 1995). Yaygın sosyal psikolojinin benlik kavramsallaştırması ile ilişkisel ve role-dayalı benlikler, aralarında bazı temel farklılıklar olmasına rağmen, benliğin özgünlüğü fikrini paylaştıkları için 'bireysel benlik' sınıfına girmektedirler. Diğer taraftan, sosyal kimlik kuramınca öne sürülen benlik biçimi, 'ben'le değil de 'biz'le ilgilidir ve bireysel

benlikten niteliksel olarak farklıdır; bu sebeple de 'kolektif benlik' olarak adlandırılmaktadır. Bu durumda, iki farklı benlik tanımlamasıyla karşılaşmış olmaktadır: Bireysel benlik ve kolektif benlik.

Bu çalışmanın amacı, benlik temsillerini bireysel ve kolektif olmak üzere iki sınıf altında toplayarak, bu iki benlik biçiminin birbiriyle nasıl bir ilişkide olduğunu tartışmaktır. 'Bireysel Benlik' başlığı altında, sosyal psikoloji ana akımında yer alan kuramların, kültürlerarası yaklaşımın ve kimlik kuramının "ben kimim?" sorusuna verdikleri yanıtlar, benzerlikleri ve farklılıkları çerçevesinde ele alınacaktır. 'Kolektif Benlik' bölümünde ise, sosyal kimlik kuramınca öne sürülen 'bizlik' temsili üzerinde durulacaktır. Son olarak, görgül bulgular ışığında, kolektif benliğin bireysel benlikten nasıl farklılaştığı tartışılacaktır.

Bireysel Benlik: "Ben Kimim?" Sorusuna Verilen Çeşitli Yanıtlar

Sosyal psikoloji ana akımı içinde yer alan kuramların çoğu, benliğin başkalarından ayırık ve kendine-özgün olduğu fikrinden yola çıkarken, kültürlerarası yaklaşım ve kimlik kuramı, benliğin diğerleriyle ilişkili olarak da tanımlanabileceğini ileri sürmektedir. Bu üç yaklaşım bireysel benliğin temsilinde, başkalarının/diğerlerinin oynadığı roller konusunda farklılaşmaktadır. Ancak, her üç yaklaşım da tekil 'ben'i, yani başkalarında olmayan veya onlar tarafından paylaşılmayan, sadece bireyin kendisine özgü benliğini anlamaya ve açıklamaya yönelmişlerdir. Bu bölümde, bu üç yaklaşımın benlik-kavramsallaştırmaları, bireyin benlik temsilinde diğerlerine/başkalarına biçtikleri pay çerçevesinde sunulmaktadır.

Yaygın Sosyal Psikolojik Yaklaşımda Benlik Kavramı: Ayrık ve Özgün Benlik

‘Yaygın sosyal psikolojik yaklaşım’ terimiyle özellikle Amerikan ve Batı toplumlarının bireyci (individualist) kültürü içerisinde yetişen ‘bireyi’ merkeze alarak yapılan çalışmalar ve bu çalışmalara dayanan kuramlar ifade edilmek istenmektedir. Esasında, sosyal psikoloji Amerika’da doğup gelişmiş bir disiplin olduğundan (Farr, 1996) ve günümüze kadar biriken sosyal psikolojik bilginin büyük bir kısmını Amerikan sosyal psikolojisi oluşturduğundan, ‘sosyal psikoloji ana akımı’ ve ‘yaygın sosyal psikolojik yaklaşım’ ile ‘bireyci psikoloji’ terimleri zaman zaman eş anlamlı olarak kullanılacaktır.

Yaygın sosyal psikolojik yaklaşımın genel araştırma konusu diğer insanlardan farklı ve sadece bireyin kendisine özgü ‘ben’in yapısı, süreçleri ve içeriğidir. Benlik kavramı, genellikle bireyleri diğerlerinden ayıran kişisel özelliklerin özgün bir bileşimi olarak formüle edilmektedir. Higgins ve May (2001) benlik kavramının, ayırt edici ve görece sabit kişisel özelliklerden oluştuğunu belirtmektedir. Baumeister (1987) da benliği, kişinin, kendisinin kim olduğuna dair bütünsel ve sürekli farkındalığı olarak tanımlamaktadır.

Çağdaş benlik kuramlarına baktığımızda, benlik kavramının sosyal süreçlerle ve başkalarıyla ilişki içerisinde kazanıldığı görüşünün benimsendiğini görmekteyiz. Ancak, bu kuramların çoğu, başkalarını, *kendine-özgün* ve *ayrık* benliğin oluşturulmasına katkıda bulunmaları bakımından ele almaktadır (Ellemers, Spears ve Doosje, 2002). Diğer insanlar, kişiye kendisiyle ilgili bilgi sunmakta, onun kendi

benliğini değerlendirmesini, ilerletmesini ve genişletmesini (enhancement) sağlamaktadır. Bu türden bir katkıda bulunma, yansıtılmış değerlendirme (reflected appraisals) ve sosyal karşılaştırma (social comparison) olmak üzere başlıca iki süreç aracılığıyla gerçekleşmektedir (Markus ve Kitayama, 1991).

İlk defa George Herbert Mead (1934) tarafından kuramsallaştırılan yansıtılmış değerlendirme süreci, diğer insanların gerçek veya hayali tepkilerine bakarak kişinin kendi benliği hakkında çıkarımlarda bulunma süreci olarak tanımlanabilir (Brown, 1998). Bu süreçte diğerleri/başkaları bir ayna görevi üstlenmektedir. Böylece diğerlerinin gerçek veya kişi tarafından hayal edilen tepkileri, o kişinin kendi benliğini tanımlamasına, sürdürmesine ve gerekli benlik düzenlemeleri yapmasına olanak sağlamış olmaktadır. Örneğin kendini doğrulama kuramı (self verification theory; Swann, Stein-Seroussi ve Giesler, 1992), insanların kendileri hakkındaki görüşlerini sürdürme eğiliminde olduğunu; bu sebeple de kendileri hakkında ne düşünüyorlarsa başkalarının da öyle düşünmelerini istediklerini öne sürmektedir. Ters durumlar, yani bireyin kendisi hakkındaki görüşleriyle başkalarının o birey hakkındaki görüşlerinin uyuşmadığı durumlar, psikolojik rahatsızlık yaratmaktadır. Burada işleyen temel süreç yansıtılmış değerlendirme sürecidir. Çünkü kendini doğrularken bireyler, başkalarının tepkilerini gözlemekte, kendilerinin yansıyan değerlendirmeleri süzgeçten geçirmektedirler.

İnsanların kendi benliklerini değerlendikleri, geliştirdikleri ve ilerlettikleri bir diğer süreç de sosyal karşılaştırmadır. Sosyal karşılaştırma, bireysel benliğin tanımlanmasında ve de-

neyimlenmesinde en önemli süreç olarak kabul edilmektedir (Brown, 1988). Bireysel benlik, ancak karşılaştırmacı terimlerle anlaşılabilir; bireylerin farklılıklarını ortaya koyabilmesi, kendilerine has özellikleri, duyguları ve yetenekleri hakkında çıkarımlarda bulunabilmesi ancak sosyal karşılaştırma süreciyle mümkün olmaktadır.

Sosyal karşılaştırma süreci, Festinger (1954) tarafından kuramlaştırılmıştır. Festinger'e göre insanlar, kim oldukları hakkında bilgi edinmek, kendi kapasite ve sınırlılıklarını belirlemek, fikir ve yeteneklerini değerlendirmek gereksinimi duymaktadırlar. Sosyal karşılaştırma süreciyle bu gereksinimler karşılanmaktadır. Söz konusu gereksinimlerin giderilmesi için en yararlı karşılaştırma stratejisi, karşılaştırma yapılacak boyutlarda kişinin kendisine benzer hedefler seçmesidir. Festinger'e (1954) göre, insanlar benliklerini geliştirebilmek için, karşılaştırma hedefi olarak kendilerinden biraz daha iyileri seçmektedirler. Bu karşılaştırma biçimi yukarı doğru karşılaştırma (upward comparison) olarak adlandırılmaktadır. Ancak, bireylerin kendilerini daha iyilerle karşılaştırması, bazı durumlarda benlik-saygısına (self-esteem) tehdit oluşturabilmektedir. İnsanlar kendi benlik-saygılarını korumaya güdülenmiş olduğundan (Baumeister, Heatherton ve Tice, 1993; Brown, 1998), bu tür durumlarda, karşılaştırma hedefi olarak kendilerinden daha kötü veya olumsuz durumda olanlar seçilebilmektedir. Bu tür karşılaştırmaya aşağı doğru karşılaştırma (downward comparison) denilmektedir. Bu türden bir karşılaştırma benlik değerinin sürdürülmesine ve benliğin genişletilmesine katkı sağlamaktadır (Baumeister ve ark., 1993). Yani, insanlar benliklerinin, diğerlerinden sadece ayrılmış

değil, fakat diğerlerinden daha *olumlu* yönde ayrılmış olmasını istemektedirler.

Sosyal karşılaştırma sürecini temel alan bir diğer kuram da Tesser'in (1988) benlik değerlendirmesinin sürdürülmesi kuramı (self-evaluation maintenance theory) dır. Tesser, benlik değerlendirmesinin yansıtma ve karşılaştırma olmak üzere iki süreç yoluyla gerçekleştiğini öne sürmektedir. Tesser'e göre kişi yakın ilişki içinde bulunduğu diğer insanların başarılarını kendisine yansıtır, diğerinin başarısını kendi başarısıymış gibi hisseder. Ancak, kendimize yakın insanların başarısını kendimize yansıtılabilmemiz için, değerlendirme yapılan boyutun kendi benliğimizle yakından ilgili olmaması gerekmektedir. Değerlendirme yapılan boyut kişinin kendisiyle yakından ilgiliyse, yansıtma süreci yerine karşılaştırma süreci işlemektedir. Çünkü Tesser'e göre (1988), benlik-değerlendirmesi bakımından önem taşıyan boyutlarda, yakın diğerlerinin bizim kadar veya daha başarılı olmaları, kişide psikolojik rahatsızlık yaratmaktadır ve onu bu tür durumlardan kaçınmaya, *daha olumlu yönde ayrışma* çabasına itmektedir. Yani insanlar, yakın olan diğerlerinden kişisel farklılıklarını ortaya koyabildikleri, *daha iyi* olabildikleri ölçüde kendilerini iyi hissetmektedirler (Abrams ve Hogg, 2004).

Karşılaştırma sadece gerçek değil hayali insanlarla, kişinin kendi geçmişiyile, geleceğiyle veya benliğin varsayılan bir durumuyla da yapılabilmektedir. Bütün bu olası durumlar, Markus ve Nurius (1986) tarafından olası-benlikler (possible selves) olarak adlandırılmaktadır. Olası benlikler, insanlara bir referans noktası sağlayarak benliği düzenleyici bir rol oynamaktadırlar. Yani, kişinin şu anki durumunu

geçmiş/gelecek durumlarıyla karşılaştırması, şimdiki davranışların düzenlenmesine yardımcı olmaktadır. Benzer şekilde, Higgins'in (1987), benlik çelişmesi kuramı (self discrepancy theory) da, insanların şimdiki durumlarıyla, bazı alternatif referans noktalarını karşılaştırdıklarını öne sürmektedir. Higgins'e göre, ideal ve zorunlu benlikler benlik rehberi gibi işlemektedirler. Diğer bir deyişle, kişinin kendi gerçek durumunu, ideal ve zorunlu benliklerle karşılaştırması, benlik düzenlenmesini de beraberinde getirmektedir. İnsanlar kendi gerçek durumları ile bu varsayımsal benlikler arasındaki çelişkileri gidermeye çalışmaktadırlar, çünkü bu çelişkiler duygusal rahatsızlık yaratmaktadır.

Özetleyecek olursak, sosyal psikoloji ana akımı içinde benlik-kavramının özellikle yan-sıyan-değerlendirmeler ve sosyal karşılaştırma süreçleriyle kazanıldığı görüşü baskındır. Sosyal karşılaştırma olumlu yönde ayrılmış benliğin oluşturulmasında işleyen temel süreç olarak görülmektedir. Özgün ve farklı olabilmek için bireyler, kendilerini hem diğerleriyle, hem de benliğin alabileceği olası biçimlerle karşılaştırmaktadırlar. Bu sayede bireyler sadece kim oldukları hakkında bilgi edinmekle kalmamış, aynı zamanda kendilerini değerlendirmiş, benliklerini düzenlemiş ve genişletmiş de olmaktadır. Aslında, bütün bu süreçler olumlu-benlik temsiline ulaşma ve bu olumluluğu sürdürme amacına hizmet eder görünmektedir. Birinin kendini iyi hissetmesi, başkalarından olumlu yönde farklılaşmasıyla (örn., daha güzel, daha zeki, daha başarılı olma) ve bu sayede özgünlüğü yakalamasıyla mümkün olmaktadır. Sosyal psikoloji ana akımında yer alan benlik kuramları işte bu varsayımları temel almaktadır ve benliği, ayırık ve özgün olarak kurgulamaktadır.

İlişkisel Benlik: Ayırık Değil ama Hala Özgün

Kültürlerarası görüş, benliğin, başkalarından olumlu yönde ayırık/farklı olma gereksinimi gösteren bir yapı olarak kavramsallaştırılmasını eleştirmektedir. Bu eleştiriler, sözü edilen benlik biçiminin aslında belirli bir kültüre, özellikle de Amerikan ve Batı toplumlarının bireyci kültürüne özgü olduğu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Kağıtçıbaşı (2000), ayırık olarak kavramsallaştırılan benlik-tipine Batı kültürü dışında kalan kültürlerde pek rastlanmadığını, hatta bu benlik tipinin bireyci Batı kültüründe bile sanıldığı kadar yaygın olmadığını; fakat Amerikan sosyal psikolojisinin bu benlik tipini 'olması gereken benlik' olarak algıladığını ve desteklediğini belirtmektedir. Örneğin, Tesser'in (1988) benlik değerlendirmesinin sürdürülmesi kuramına göre, kişinin yakın olduğu diğerlerinden olumlu yönde farklılaşması, yani daha iyi olması, kişinin iyi oluşunun gereklerinden biri gibi sunulmaktadır. Yakın diğerlerinden 'daha iyi veya olumlu' olmanın kişide psikolojik rahatsızlıklara yol açacağı varsayılmaktadır. Bu rahatsızlığın evrensel olduğu doğrudan doğruya söylenmese de, bir tarihsel döneme veya belirli bir kültüre denk düşen benlik durumlarından biri olabileceği göz ardı edilmektedir. Bu nokta Amerikan sosyal psikolojisine eleştirel yaklaşan kuramcılar tarafından da vurgulanmıştır (Sampson, 1989).

Oysa, kültürlerarası görüşe göre, benlik-kavramında başkalarının oynadığı rol, bireyci Amerikan psikolojisinin önerdiği gibi, onların benliğin ayrıklığına ve özgünlüğüne yaptıkları katkı ile sınırlı değildir. Tersine, başkaları, bazı kültürlerde benlik tanımlaması bakımından bireyin dışında, dışsal varlıklar olarak algılan-

maz. Başkaları benliğe doğrudan dahil edilir, yani benlik başkalarıyla birlikte tanımlanır. Gerçekten de kültürlerarası çalışmalar, bireylerin içine doğdukları kültürün, bireyin kendisi için önemli olan diğerlerini, yani başkalarını kendi benliklerine ne kadar dahil edebileceklerini, dolayısıyla ne tip bir benlik geliştireceklerini belirlediğini göstermektedir (örn., bkz. Kağıtçıbaşı, 1996; Markus ve Kitayama, 1991; Triandis, 1989).

Başkalarının benlik kavramında oynadığı rol kültüre göre değişkenlik göstermektedir. Bu rol göz önüne alındığında, başlıca iki tip benlik tanımlaması yapıldığı görülmektedir: Ayrık benlik (bağımsız veya bireye-özgü olarak da adlandırılmaktadır) ve ilişkisel benlik (allosentrik veya karşılıklı-bağımlı olarak da adlandırılmaktadır).

Hofstede'nin (1984) bireyci ve toplulukçu kültürler sınıflaması, benlik kavramının biçimleri arasında ayırım yapan çalışmaların temeli olarak kabul edilmektedir. Hofstede (1984) 66 ülkede yürüttüğü çalışmanın sonuçlarına dayanarak toplumları güce uzaklık, erkeksilik/kadınsılık ve belirsizliğe tahammül boyutlarının yanı sıra, bireycilik-toplulukçu boyutunda da sınıflandırmıştır. Gerçi toplumları, örneğin Türkiye'yi bireyci veya toplulukçu olarak sınıflandırmanın zorlukları da vurgulanmaktadır (Göregenli, 1997). Hofstede'ye göre, bireyci kültürler özerkliğe, bağımsızlığa ve benlik-farkındalığa; toplulukçu kültürler ise karşılıklı-bağımlılığa, bireyler arasında dayanışmaya, grup-içi uyumu sağlayacak olan normlara uymaya değer vermektedirler. Bu sınıflamaya dayanarak Triandis (1989) iki tip benlik tanımlamaktadır: bireye özgü (özerk/idiocyncratic) ve allosentrik (iliş-

kisel) benlik. Bireye özgü benlik, diğerlerinden/başkalarından kesin sınırlarla ayrılmıştır ve bağımsızdır. İlişkisel benliğin ise sınırları geçirgendir ve karşılıklı-bağımlılığa dayanır. Bireye özgü benlik tipine daha çok bireyci kültürlerde rastlanırken, ilişkisel benlik tipi toplulukçu kültürlerde daha yaygın ortaya çıkmaktadır.

Benzer şekilde, Markus ve Kitayama (1991) da benliğin içeriğinin, süreçlerinin ve hatta yapısının kültüre göre şekillendiğini öne sürmektedirler. Bu araştırmacılara göre, benlik, her zaman içsel özelliklerin (kişilik özellikleri, yetenekler, değerler ve tutumlar) özgün bileşiminden oluşan özerk bir yapı olarak tanımlanmayabilir. Bunun yerine, insanlar kendilerini bazen diğerleriyle sürdürdükleri ilişkiler temelinde de tanımlayabilirler. Örneğin, "X'in kızı" olmak, "Y'nin eşi olmak", bir kişi için onun benliği açısından "zeki olmak" veya "dışadönük olmak"tan daha tanımlayıcı olabilir. Triandis (1989) gibi, Markus ve Kitayama (1991) da iki farklı benlik oluşumu arasında ayırım yapmaktadırlar: Bağımsız (independent) benlik ve karşılıklı-bağımlı (interdependent) benlik. Markus ve Kitayama'ya (1991) göre bu iki tip benlik arasındaki başlıca ayırım, kişinin kendisini başkalarından ne kadar ayrı veya onlarla ne kadar bağlantılı olarak algıladığıdır. Bağımsız benlik, ayrık, özerk ve kendine özgüdür. Karşılıklı bağımlı benliğe sahip olan kişiler ise kendilerini, anlamlı buldukları ilişkileriyle daha bağlantılı ve onlardan daha az ayrılmış olarak görmektedirler. Bu benlik tipinde, diğerleri/başkaları, karşılıklı etkileşimleri, destekleri ve ortak kaderleri yoluyla benliğin ayrılmaz bir parçası haline gelmişlerdir. Ancak bu, karşılıklı bağımlı benlik tipine sahip olan insanların hiçbir içsel özelli-

ğe (kişilik özellikleri, yetenekler vb.) sahip olmadıkları anlamına gelmez. Yine de, bu içsel özellikler duruma özgü ve değişkendir.

Karşılıklı bağımlı veya ilişkisel benliğin özgünlüğü veya biricikliği ise, sahip olduğu özel ilişkilerin toplamının oluşturduğu benzersiz yapılanmadan gelmektedir. Yani, benliğin kişiye özgünlüğü, bireyler arasındaki farklılıklarda değil, bireylerin birbirleriyle olan karşılıklı ilişkilerinde yatmaktadır. Aslında, yapılan çalışmalar ilişkisel benliğin bireyselleşmenin karşıtı olmadığını, tam tersine hem bireyselleşmenin hem de öznel iyi olmanın bir gereği olduğunu göstermektedir (bkz. İmamoğlu, 2003; Kağıtçıbaşı, 2000).

Kağıtçıbaşı'na (2005) göre, başkalarından ayırık olmakla özerklik birbirinden farklı kavramlar olduğu halde eş anlamlıymış gibi kullanılmakta; bu sebeple başkalarından ayırık olmak, özerk olmanın gereği gibi ele alınmakta; böylece bireyci kültürler ve bireyci (ayırık ve özgün) benlik yüceltilmektedir. Oysa ilişkisel diğer insanlara yakınlığın veya uzaklığın derecesini ifade ederken (interpersonal distance), özerklik kendi kararlarını kendi verebilme ve kendi ayakları üzerinde durabilme anlamına gelmektedir (autonomy). Dolayısıyla ilişkisel ve özerklik tek bir değil, iki ayrı psikolojik gereksinimdir. Her ikisinin de doyurulduğu durumlar, öznel iyi olmayı da beraberinde getirmektedir (İmamoğlu, 2003; Kağıtçıbaşı, 2005).

Özetleyecek olursak, sosyal psikoloji ana akımı olarak adlandırılan yaygın sosyal psikolojik yaklaşım, özellikle de Amerika'da üretilen benlik kuramları, benliğin ayırık ve özgün oluşunu evrensel bir gerçek olarak önceden (a

priori) kabul etmekte; ayırıklık ve özgünlük benliğin optimal özellikleri olarak varsayılmakta; dolayısıyla, hem bireysellik hem de bireyin iyi oluşu, benliğin ayırık ve özgün oluşuna endekslenmektedir. Oysa, kültürlerarası çalışmalar ayırıklığın, benliğin vazgeçilmez bir özelliği olduğu varsayımını çürütmektedir. Öte taraftan, ilişkisel benlik hala özgün bir yapıdır, çünkü her bireyin başkalarıyla kurduğu ilişkiler ağı kişinin kendisine özgüdür, başka bir benzeri bulunmamaktadır.

Role Dayalı Benlik: Ayırık Değil ama Hala Özgün

Sosyoloji yönelimli sosyal psikoloji geleneğini izleyen kimlik kuramı (KK/identity theory; Burke, 1980), benlik kavramının oluşumunda sosyal grup üyeliğinin büyük bir rol oynadığını ileri sürmektedir (Burke, 1980; Stryker ve Burke, 2000). Bu kuram, toplumun sosyal davranışı benlik aracılığıyla etkilediğini savunan sembolik etkileşimci yaklaşıma dayanmaktadır (Stryker ve Burke, 2000). Sembolik etkileşimcilik akımı 1900'lü yılların başlarında Mead'in (1934) benliği toplumla zihin arasına yerleştiren, böylece bireyle toplum arasındaki ilişkinin doğasının karşılıklı (dialectic) olduğunu ve benlik aracılığı ile yürüdüğünü öne süren görüşleriyle şekillenmiştir. Ayrıca Geertz (1975) de, Mead'in (1934) bu görüşlerine, toplumsal antropolojik çalışmalarıyla bilimsel kanıtlar sunarak, sembolik etkileşimcilik akımının gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Geertz (1975), Cava ve Bali adalarında yaşayan yerliler ile Faslıların sosyal yaşantılarını incelemiş ve bu üç toplumsal sistemin her birinde, birbirine hiç benzemeyen benlik biçimlerinin varlığını keşfetmiştir. Geertz'e (1975) göre, bu farklı benlik biçimleri

birbirinden tamamen farklı toplumsal düzenlerden ve bu düzenlerin tanımladığı sosyal rollerden kaynaklanmakta, fakat aynı zamanda bu benlik biçimleri de toplumsal işleyişi ve toplumun felsefesini etkilemektedir.

İşte bu kuramsal temele dayanan KK da, benliği, ilişkisel benlikte olduğu gibi, bireyler arasındaki karşılıklı ilişkiler bağlamında ele almaktadır. Fakat ilişkisel benlikten farklı olarak, bu ilişkiler, sadece anlamlı diğerleriyle olan ilişkileri değil, aynı zamanda grup içerisinde üstlenilen rolleri ve bu roller çerçevesinde kurulan ilişkileri de kapsamaktadır. Böylece, KK, grup içerisinde üstlenilen roller aracılığı ile sosyal grupları benlik-kavramına dahil etmiş olmaktadır.

KK'ya göre, benlik tanımlamasındaki en temel süreç, kategorizasyon sürecidir. Bu kategorizasyon, toplumun kendisi tarafından yapılmaktadır. Kurama göre, her insan kendisini, cinsiyet, ırk gibi sınıflar içine yerleştiren, yapılandırılmış ve karmaşık bir sosyal dünyanın içine doğar (Ashmore, Deaux ve McLaughlin-Volpe, 2004). Yani sosyal kategoriler ve roller, sosyal yapının görece sabit bileşenleridir. İşte bu kategoriler ve roller, kişiye kim olduğu hakkında bilgi verir, kimlik sağlar ve kişinin nasıl davranacağını belirlerler.

Stryker (1997), benlik kavramının oluşmasında sosyal rollere yüklenen anlam ve beklentilerin önemli bir payı olduğunu ileri sürmektedir. Örneğin, “baba” olmak, aile grubunun içerisindeki bir konumu ve o konumla bağlantılı ilişkiler bütünü (eşiyle ve çocuklarıyla ilişkisi) kapsayan bir benlik tanımlamasıdır. Role yüklenen anlam ve beklentiler, kişinin nasıl davranması gerektiğine dair standartlar oluştururlar, yani yol göstericidirler. Dolayısıyla,

kimlik kuramına göre, sadece bir rolün üstlenicisi olmak değil, fakat aynı zamanda o rolün gerektirdiği ilişkileri sürdürmek ve davranışları sergilemek de benlik-tanımlanmasında önemli bir yer tutmaktadır.

Bir rolün gereklerini yerine getirmek, diğer rollerle karşılıklı ilişkiye geçmeyi ve bir çeşit alış-veriş ilişkisi içinde olmayı da beraberinde getirmektedir. İnsanlar sadece bir değil, aynı anda birçok kimliğin getirdiği çeşitli rolleri içerisindedirler. Örneğin, bir birey, hem çocuklarıyla ilişki içinde olan bir baba, hem öğrencileriyle ilişki içinde olan bir öğretmen, hem tezgahlarla ilişki içinde olan bir müşteri, hem de devlet görevlileriyle ilişki içinde olan bir vatandaştır. Bu çeşitli roller ve onların gerektirdiği ilişkiler aynı birey tarafından deneyimlenmektedir. Bu anlamda, her benlik kendine özgüdür, eşsizdir ve biriciktir. Çünkü her birey, kendine özgü bir roller/ilişkiler ağına sahiptir. İşte bu -sadece bireyin kendisine özgü- roller/ilişkiler bileşimi, onun benlik kavramını oluşturur. Bu sebeple her bir rolün gereklerini birbirleriyle uyumlu bir şekilde yürütmek, bireye kendini doğrulama (self-verification) ve kendini özgün ve gerçek (authentic) hissetme olanağı sağlamaktadır (Stets ve Burke, 2000).

Sonuç olarak, KK'ya göre benlik kavramını biricik, özgün ve gerçek yapan şey, her bireyin sahip olduğu sosyal kimliklerin o bireye özgü bileşimidir. Bundan dolayı, kimlik kuramının ana ilgi alanı bireysel düzeyde deneyimlenen benliktir. Görüldüğü gibi, kimlik kuramının benlik kavramsallaştırması, ilişkisel benlik kavramıyla oldukça örtüşmektedir. Her iki kavramsallaştırmada da, benlik diğerleriyle ilişkilidir fakat hala biricik, eşsiz ve tektir.

Kolektif Benlik: 'Biz Kimiz?'

Kolektif benlik, benliğin bilişsel olarak 'ben' yerine 'biz' şeklinde yeniden tanımlanması olarak kavramsallaştırılmaktadır (Turner ve Oakes, 1997). Hem sosyal psikoloji ana akımında hem de kültürlerarası bakış açısında ve kimlik kuramında, benliğin ele alınan bütün yönleri 'benzersiz bir birey olarak ben'in kim olduğu ile ilişkilidir. Diğer taraftan kolektif veya ortak benlik, bireylerin diğerleri ile paylaştıkları özelliklere dayanır. Yani, kolektif benlikte artık vurgu, kişiye özgü belirli özellikler yoluyla, benliğin *diğerlerinden nasıl farklı* veya *benzersiz* olduğuna değil, tam tersine *diğerlerine nasıl benzediğine* ve hatta onlarla nasıl *aynı* veya *bir* olduğunadır.

Benliğin kolektif düzeyde yeniden tanımlanması, insanların bir kısmının, kişinin kendisini de kapsayacak şekilde, bilişsel olarak gruplandırılmasını gerektirmektedir. Yani, zihinsel grup temsili, kolektif benliğin ön şartı olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir deyişle, insanlar benliklerini kişiselden grup üyeliğine dönüştürmektedirler. Bu dönüşüm niteliklidir. Turner ve Oakes (1997) bu dönüşümü "bir kolektifin (topluluğun/grubun) psikolojik olarak benlik haline gelmesi" şeklinde tarif etmektedirler.

Tarihsel Zemin

Kolektif benliğin insanların benliklerinin önemli bir parçası olduğu düşüncesi görece yeni ortaya çıkmış olsa da, grubun bir bütün olarak zihinde temsil edildiği düşüncesi, sosyal psikoloji içerisindeki başlıca tartışma noktalarından birini oluşturmaktadır (Simon ve Kampmeier, 2001; Turner, 1999). Hogg (2004), benliğin kolektif tarafını oluşturan

grup aidiyeti konusunun, sosyal psikolojinin başlangıcından bu yana sorun oluşturduğunu belirtmektedir.

Bu tartışma, McDougall'ın (1908/1910) 'grup zihni' (group mind) tezinin, davranışçı yaklaşım tarafından şiddetle reddedilmesiyle başlamıştır. McDougall, Durkheim'in (1947) 'tek gerçek varlık toplumdur' fikrinden etkilenerek grup zihninin, insanların bireysel zihinlerinden bağımsız olduğunu iddia etmiştir (Hogg, 2004; ayrıca bkz. Abrams ve Hogg, 1999). Buna göre, sosyal gruplar özerk varlıklardır; kendi kuralları, yasaları, güçleri ve zihinleri vardır. Toplum, sosyal davranışın gerçek belirleyicisidir (Pepitone, 1999).

McDougall'ın grup zihni tezi, 1920'lerin pozitivist/davranışçı yaklaşımı tarafından şiddetle reddedilmiştir. Ayrıca, LeBon'un (1952), grup davranışını sosyal davranışın ilkel ve akıldışı bir biçimi olarak ele alışı, disiplin içinde büyük etki yaratmış; grubun kendisi, uzun bir süre bütün kötülüklerin anası olarak görülmüştür (tartışma için bkz. Abrams ve Hogg, 1999; Abrams ve Hogg, 2004; Turner, 1999). Yıkıcı, ilkel ve akıldışı olan grubu, bireylerden bağımsız, kendi işleyişi ve zihni olan varlıklar olarak ele almak davranışçı yaklaşımı, sadece grup zihni tezini değil, ayrı bir psikolojik süreç olan grubun kendisini de reddetmeye götürmüştür (Abrams ve Hogg, 2004). Örneğin davranışçı akımın liderlerinden Allport'a (1924) göre asıl olan bireyin kendisidir. Grup terimi, kurgusal bir soyutlamadır. Ve bu terimin ifade ettiği şey, bireylerin birbirlerine karşı tepkilerinin toplamından başka bir şey değildir.

Yirminci yüzyılın ilk yarısında davranışçılık okulunun baskınlığına karşın, Sherif (1935,

1966) ve Asch (1952) gibi bazı araştırmacılar, grubu ayrı bir sosyal psikolojik süreç olarak çalışmayı sürdürmüşlerdir. Örneğin Sherif (1935) ilk olarak ünlü otokinetik deneyiyle grup normlarının oluşumu ve etkilerini açıklamış, daha sonra da gruplararası süreçleri çatışma ve işbirliği bağlamında çalışmaya devam etmiştir (Sherif, 1966). Ancak, yaygın sosyal psikolojik yaklaşım grubu, bir bütün olarak zihinlerde temsil edilen bir oluşum olarak çalışmak yerine, bireyler arasındaki karşılıklı ilişkilere indirgemıştır. Çalışma konusu “bizlik”ten, bireyler arasındaki karşılıklı ilişkilere kaydırılmıştır (Abrams ve Hogg, 2004; Hogg, 2004; Turner ve Oakes, 1997).

Sosyal Kimlik Kuramının Temel Sayıtları

1970’lerin sonlarında Tajfel’in (1978) sosyal kimlik kuramını (SKK; social identity theory) geliştirmesiyle birlikte, birey psikolojisinin grup gerçekliğinden nasıl etkilendiği ve onu nasıl etkilediği sorusu dikkatleri tekrar çekmeye başlamıştır. SKK’nın başlangıç noktası grubun, bireyler arasındaki karşılıklı ilişkilerden farklı bir psikolojik süreç olarak benimsenmesidir. Diğer bir deyişle, grubun psikolojik gerçekliğinin kabulüdür (Turner, 1999).

SKK’ya göre, grup, insanların kendi benliklerine bir referans noktası oluşturabilmek için kendilerini yönlendirdikleri ayrı bir psikolojik mekanizmadır. Yani, bir kişinin ait olduğu sosyal kategori, kişinin benlik-tanımlaması için bir temel sağlamaktadır. Benliğin, bilişsel olarak bir grubun üyesi olarak tanımlanması, - o gruba yüklenen duygular ve değerlerle birlikte- *sosyal kimlik* olarak adlandırılmaktadır (Tajfel, 1978, s.273).

SKK, ‘kişiler arası-gruplar arası süreklilik’ (interpersonal-intergroup continuum) önermesiyle, insanların kendilerini ne zaman kişisel kimliklerine, ne zaman grup üyeliklerine göre tanımladıklarına ilişkin bilişsel bir açıklama getirmektedir. Önermeye göre, sürekliliğin kişiler arası ucunda, bireyler kendilerini, özgün özellikleri ve diğer insanlardan farklılıkları temelinde tanımlamaktadırlar. Burada işleyen temel süreç, bir bireyin kendini başka bireylerle karşılaştırmasıdır. Diğer taraftan, sürekliliğin gruplar arası ucunda, bireyler kendilerini grup üyelikleri bakımından tanımlarlar. Kişisel kimlikte olduğu gibi sosyal kimlikte de işleyen esas süreç sosyal karşılaştırmadır. Ancak, bu defa karşılaştırma hedefi diğer bireyler değil, kişinin üyesi olmadığı diğer gruplardır (karşıt veya dış-gruplar). Kişi, kendi ait olduğu grup ile dış-grupları karşılaştırarak kendi benliği hakkında bir tanıma ulaşmaktadır (Turner, Hogg, Oakes, Reicher ve Wetherell, 1987). Sonuç olarak kişisel kimlik, benliğin bireysel farklar temelinde, sosyal kimlik ise grup temelinde kategorizasyonunu gerektirmektedir.

Turner, 1980’lerin başında, benliğin sosyal kategorizasyonunu olası kılan bilişsel mekanizmaları açıklayabilmek için, SKK’nın benlikle ilgili öne sürdüğü varsayımları derinleştirmiştir. Benlik kategorizasyonu kuramına (BKK/self-categorization theory; Turner ve ark., 1987) göre bilişsel gruplama, uyaranları anlamlı nesnelere veya olaylar haline getirmek için, farklılıkları benzerliklere veya benzerlikleri farklılıklara dönüştüren insan algı sisteminin kaçınılmaz bir sonucudur. Bilişsel gruplama, benlik algısının da temelini oluşturmaktadır. Yani, insan zihninin işleyiş ilkelerinin sonucu olarak benlik de dahil olmak üzere bütün

uyaranlar ve nesnelere, benzerlikleri ve farklılıkları temelinde kategorize edilmektedir (Oakes ve ark., 1994). Turner ve Haslam (2001), benliğin birçok farklı soyutlama düzeyinde kategorize edilebileceğini ileri sürmektedirler. BKK, üç soyutlama düzeyi arasında ayırım yapmaktadır: kişiler arası (örn., zeki olmak, güzel olmak), gruplararası (örn., Türk olmak, Müslüman olmak) ve türler arası (örn., insan olmak) (Oakes ve ark., 1994). Bu soyutlama dizisine göre sosyal kimlikler, kişisel kimliklerden daha kapsayıcı, yani daha soyut bir kategorizasyon sürecini gerektirmektedir.

BKK'ya göre, benliğin sosyal kategorizasyonu, 'göreceli erişebilirlik düzeyi' (relative accessibility) ile 'kategori-uyaran gerçekliği uygunluğu' (fit between category and stimulus reality) arasındaki etkileşime bağlıdır. Göreceli erişebilirlik düzeyi, uyaran, nesne ve olayları belirli bir biçimde kategorize etmemize neden olan geçmiş deneyimler, şimdiki beklentiler, güdüler, değerler, amaçlar ve ihtiyaçlarla belirlenmektedir. Kategori-uyaran gerçekliği uygunluğu ise, yaptığımız kategorizasyonun, uyarının gerçekliğine ne kadar denk düştüğü ile ilgilidir. Bir kategorinin gerçekliğe denk düşmesi, karşılaştırmacı denklik (comparative fit) ve normatif denklik (normative fit) olmak üzere iki biçimde belirlenmektedir. Karşılaştırmacı denklik, bir kategori içerisinde algılanan benzerliklerin, o kategoriyle diğer kategoriler arasındaki algılanan benzerlikten büyük olması gerektiğini; bir kategori içerisinde algılanan farklılıkların ise o kategori ile diğer kategoriler arasındaki algılanan farklılıklardan daha küçük olması gerektiğini ileri süren üst-karşıtlık ilkesi (meta-contrast principle) ile tanımlanmaktadır. Örneğin, insanları kadın ve erkek olarak kategorize etmek, kadınların birbirleri-

ne benzerliklerinin, kadınlarla erkekler arasındaki benzerlikten daha büyük olarak algılanmasını; kadınların kendi arasındaki farklılıklarının ise, kadınlarla erkekler arasındaki farklılıklardan daha küçük olarak algılanmasını gerektirmektedir. Normatif denklik ise kategorilerin içeriği ile ilgilidir. Yani, benzerlikler ve farklılıklar, kategorinin anlamı hakkındaki normatif inançlarımıza uygun olmalıdır. Erkeksi davranış beklentisine uygun davranan erkekleri 'erkek' olarak kategorize etmek normatif denklige örnektir (Turner ve ark., 1987).

Üst-karşıtlık ilkesinin üzerinde durulması gereken çeşitli sonuçları vardır. Bunlardan birincisi, *benlik tanımlamasının bağlamla birlikte değişebilirliği*dir. Çünkü bir kategorinin prototipi, bağlam değiştiğinde değişmektedir (Turner ve Oakes, 1997). Bu durumda, kendisi de kategorize edilen benliğin değişken bir yapı olması gerekmektedir. Örneğin kendimizi İranlılarla karşılaştırdığımızda Türk olmak, kendimizi Avrupalılarla karşılaştırdığımız zamanki Türk olmaktan farklı bir şeydir.

Üst-karşıtlık ilkesinin diğer bir sonucu da, benliğin kişisellikten uzaklaşmasıdır (depersonalization). Grup içi benzerliklerin ve gruplar arası farklılıkların algısal olarak abartılmasının sonucu olarak, benlik, benzersizlikten (özgünlükten) paylaşılan benzerliklere doğru yeniden tanımlanmaktadır. Benliğin diğerleriyle benzer olarak tanımlanması, belirli bir durumda, bir kategorinin kalıpyargısının paylaşılmasından kaynaklanmaktadır. Bu süreç, *benlik algısında kişisellikten uzaklaşma* (depersonalization of self-perception) olarak adlandırılmaktadır. Yani, kişi, kendi grubunun üyeleri arasındaki benzerlikleri algısal olarak çoğaltmak ve kendi grubuyla diğer gruplar arasında-

ki ayrımı belirginleştirmek istemektedir. Bunun sonucunda da, kendi benliğini, baskın sosyal kategoriye göre kalıplaştırmaktadır (Oakes ve ark., 1994). Benliğin kişisellikten uzaklaşması, benliğin özgünlükten, sosyal kategori üyeliğine ve onunla ilgili kalıpyargılara doğru yeniden tanımlanmasıdır. Benlik kişisellikten uzaklaştığı zaman, bireyler kendilerini, paylaşılan sosyal kategorinin, *birbirlerinin yerine geçebilen* (interchangeable) temsilcileri olarak görmektedirler (Turner ve Haslam, 2001). Yani bireyler, belirli bir boyutta, artık kendilerini diğer grup üyelerinden farklı değil, tersine onlarla bir ve aynı olarak görmektedirler. Diğer taraftan ise, kendilerini, başka bir grubun (dış grubun) üyelerinden çok farklı olarak algılamaktadırlar (Hogg ve Turner, 1987).

Üst-karşıtlık ilkesinin üzerinde durmamız gereken bir diğer sonucu da, bireysel ve kolektif benlik arasındaki *işlevsel karşıtlıktır* (functional antagonism). Buna göre, benliğin sosyal kategorizasyonu benliğin kişisellikten uzaklaştırılmasını getirdiğinden, eğer kişinin sosyal kimliği, onun benlik-tanımlaması bakımından baskın hale gelirse, kişisel kimlik artık söz konusu olamaz. Tam tersi de geçerlidir. Benliği benzersiz, kişisel bir şey olarak algılamakla, bir grubun üyesi olarak algılamak arasında ters ilişki eğilimi vardır. Yine de, bu, kolektif benlikle kişisel benlik arasında her zaman bir çatışma olacağı anlamına gelmemektedir. Bu sebeple, ikisi arasındaki ilişkiye mutlak anlamda karşıtlık ilişkisi değil, işlevsel karşıtlık ilişkisi denmektedir (Turner ve Haslam, 2001).

Benliğin 'ben' veya 'biz' düzeyinde tanımlanması çeşitli algısal ve davranışsal sonuçları da beraberinde getirmektedir. Kişisel benlik, kişisel algı ve davranış üretirken, kolektif ben-

lik grup algısına ve grup davranışına yol açmaktadır. Kişisel benlik diğer insanlardan olumlu yönde farklılaşma ve benzersizliğe ulaşmaya çabalarırken, 'bizlik' dış gruptan farklılaşmaya uğraşmaktadır. Spears (2001), kolektif benlikle ilgili süreçlerin, olumlu benlik görüşünü sürdürme isteği gibi bireysel benlik süreçlerine çok benzediğini belirtmektedir. Bireyler, benliklerini olumlu olarak değerlendirmeye güdülendikleri için kendi gruplarını da diğer gruplardan daha olumlu algılamak istemektedirler. Olumlu sosyal kimlikler, iç grubun ilgili dış gruplardan olumlu yönde ayrıştırılması yoluyla edinilmektedir (Oakes ve ark., 1994). Böylece, bireysel benlik gibi kolektif benlik de, olumluluk algısına sosyal karşılaştırma ile ulaşmaktadır. Fakat kolektif benlikte, karşılaştırma hedefi bireyler değil, gruplardır.

Benlik Sınıflaması Üzerine Tartışma: İlişkisel ve Role-Dayalı Benlikler Neden Bireysel Benlik Olarak Sınıflanmalı?

Bazı araştırmacılar, benliğin kolektif düzeyde tanımlanması olasılığının, bireyci kültürlerle karşılaştırıldığında, toplulukçu kültürlerde daha yüksek olduğunu ileri sürmektedirler (örn., Triandis, 1989; Worchell, Iuzzini, Cautant ve Ivaldi, 2000). Bu tür bir değerlendirme, toplulukçu kültürlerin gruba ve karşılıklı bağımlılığa daha fazla vurgu yaptığı varsayımına dayanmaktadır. İlişkisel benliğe sahip insanların, iç grup ve dış grup üyelerine farklı davrandığı, çünkü iç grup dış grup ayrımının bu kültürlerde yaşamsal bir rol oynadığı düşünülmektedir. Bunun sonucu olarak da, kendi gruplarını daha benzeşik (homogenous) veya kendilerini o grubun diğer üyeleriyle daha benzer algılamaktadırlar. Worchell ve arka-

daşlarına (2000) göre toplulukçu kültürlerde benlik-tanımlaması, daha çok grup üyeliğine (bizliğe) dayanmaktadır. Bunun da, beraberinde güçlü bir grup özdeşleşmesini, iç-grup lehine yanlı davranışları ve dış grubun küçümsenmesini (derogation) getirmesi kaçınılmazdır. Worchell ve arkadaşlarına (2000) göre, algılanan iç-grup benzerliği, toplulukçu kültürlerde bireyci kültürlerden daha fazla olacaktır çünkü bireysel benlik, grup prototipi içerisinde özümsemektedir. Triandis, McCusker ve Hui (1990) de benzer bir öngöründe bulunmaktadır.

Bireyci kültürlere göre toplulukçu kültürlerin üyelerinin, kendilerini diğerlerine daha benzer algıladığına dair bazı bulgular vardır. Örneğin, Kitayama, Markus, Tummala, Kurokawa ve Kato (1990, akt., Markus ve Kitayama, 1991) bireyci Batılı insanların, kendilerinin başkalarına değil de, başkalarının kendilerine daha fazla benzediğini düşündüklerini bulmuşlardır. Diğer taraftan toplulukçu Doğuluların, istatistiksel olarak anlamlı olmasa da, tersine bir örüntü sergiledikleri bulunmuştur. Yani Doğulular diğerlerinin kendilerine benzedikleri fikrinden çok, kendilerinin diğerlerine benzediği fikrine sahip görünmektedirler. Fakat bu araştırmada, söz konusu benzerlik, grup üyeliği temelinde bir benzerlik değil, anlamlı ilişkiler kurdukları diğer bireylere benzerliktir. Ayrıca, bu araştırmanın sonuçları istatistiksel bakımdan anlamlı da çıkmamıştır. Sonuç olarak, ilişkisel benliğin iç grup üyelerine benzerlik algısının, ayrık benliğe göre daha fazla olduğuna dair elimizde güçlü kanıtlar yoktur.

İç grup dış grup ayrımının toplulukçu kültürlerde yaşamsal bir rol oynadığı, bu sebeple

de ilişkisel benliğe sahip bireylerin iç-grup ve dış-grup üyelerine farklı davrandığı, bunun sonucu olarak da, kendi gruplarını daha benzeşik veya kendilerini o grubun diğer üeleriyle daha benzer algıladıkları şeklindeki görüşler (Triandis, 1989; Worchell ve ark., 2000) bireyci ve Batı merkezli düşünüş tarzının bir yansıması/uzantısı olarak düşünülebilir. Çünkü yaygın sosyal psikolojik yaklaşımda, Kağıtçıbaşı'nın (2000) da belirttiği gibi, benliğin en optimal halinin ayrık ve özgün olduğu, farklı gelişen benlik tiplerinin bir takım benlik sorunlarına işaret ettiği önceden (a priori) kabul edilmektedir. Dolayısıyla, dünya normlarına göre olumsuz kabul edilen ayrımcılık gibi özellikler, bireyci Batı kültüründe gelişen ayrık ve özgün benliğe değil, ilişkisel benliğe yüklenmektedir.

Oysa ki, araştırmaların sonuçlarına göre, toplulukçuluk ile grubun benzeşikliği algısı, benzerlik algısı, iç grup yanlılığı ve dış grubun küçümsenmesi arasında olduğu varsayılan ilişki ya yok denecek kadar azdır veya hiç yoktur (bkz., Bond ve Hewstone, 1988). Tersine, Capozza, Voci ve Liciardello (2000), ayrık/bağımsız benlikle, grupla özdeşleşme ve iç grup yanlılığı arasında olumlu bir ilişki bulurken; ilişkisel benlikle söz konusu değişkenler arasında hiç bir anlamlı ilişki bulamamışlardır. Araştırmacılar, kendi bulgularına dayanarak, ilişkisel benliğe sahip olanların değil, tersine özerk/bağımsız benliğe sahip olanların kendi gruplarıyla daha çok özdeşleştikleri ve kendi gruplarını daha fazla tuttukları sonucuna varmışlardır. Yuki (2003) de, hem Japon ulusal kimliğinin hem de küçük grup kimliklerinin, algılanan grup içi benzeşiklik algısı tarafından değil, öznel sosyometrik bilgiler tarafından yordandığını bulmuştur. Bunun yanı sıra, iliş-

kisel benliğe sahip insanların, daha çok diğerleriyle olan rol ilişkilerine vurgu yaptıkları araştırmalar tarafından desteklenmektedir. Toplulukçu kültürlerde, benzerlik ve grup-içi benzeşiklik algısından çok, bireyler arasındaki karşılıklı ilişkilerin niteliği benlik tanımlamasında rol oynar görünmektedir.

Yukarıdaki bulgulara uygun olarak Brewer ve Gardner (1996), ilişkisel benliğin, kolektif benlik kavramıyla eşdeğer olmadığını belirtmektedirler. Yazarlara göre, ilişkisel benlik, diğerleriyle bağlantıları ve rol ilişkileri açısından tanımlanmaktadır. İlişkisel benlik, kişilerin yakınlık ve karşılıklı bağımlılıklarıyla ilgilidir. Brewer ve Gardner (1996), ilişkisel benliğe sahip insanların, kendileri de dahil olmak üzere, insanları, birbirlerine karşılıklı bağlanmış fakat birbirlerinden farklı insanlar olarak algıladıklarını belirtmektedirler. Dolayısıyla, ilişkisel benlikte kişisellikten uzaklaşma (depersonalization) söz konusu değildir.

Benzer şekilde Yuki (2003) de, karşılıklı bağımlı benliğin kolektif benlikle aynı şey olmadığını vurgulamaktadır. Yuki'ye göre, Doğu Asya toplulukçuluğunda (East Asian collectivism) söz konusu olan grup, kişisellikten uzaklaşmış bir bütün değil, tersine insanların birbiriyle kurduğu sosyal ilişkiler zinciridir. Bir başka deyişle, ilişkisel benlik, literatürdeki anlamıyla bir 'sosyal kimlik' değildir. İlişkisel benlikte kişisel kimlikler yok olmamakta, fakat birbiriyle ilişkili hale gelmektedir.

Diğerleriyle kurulan karşılıklı ilişkiler, benliğin grup düzeyinde "biz" şeklinde bilişsel olarak yeniden tanımlanmasını gerektirmese de, SKK/BKK kavramsallaştırmasıyla düşünecek olursak, grup temsili ve grup normları

ilişkisel benliğin işlevselliği açısından kritik bir öneme sahiptir. Fakat burada benlik, diğer gruplara karşıt olarak, belirli bir grubun içinde kategorize edilmemektedir. Tersine, insanlar iç-grubun karmaşık ilişkisel ağı ve yapısını bilmekte ve bu ağın içerisinde kendilerini konumlandırmaktadırlar. Bu sayede, kiminle, hangi bağlamda, nasıl bir ilişkiye gireceklerini saptamaktadırlar. Bu sebeple, ilişkisel benlik, bireysel benliğin özel bir biçimi olarak sınıflandırılmalıdır.

İlişkisel benlik gibi, kimlik kuramının (Burke, 1980; Stryker ve Burke, 2000) role-dayalı benlik kavramsallaştırmasında da, bireyler sosyal gruplara yerleştirilmektedir (Stryker, 1997). Ancak, burada da vurgu, grup temelindeki benlik tanımlanmasına değil, bireyler arasındaki karşılıklı ilişkiye yapılmaktadır. Yine burada da benlik "biz" olarak değil, "ben" olarak tanımlanmaktadır. Hogg ve arkadaşları (1995), role-dayalı benlikteki sürecin gruplar arası değil, kişiler arası olduğunu, çünkü bireylerin roller temelindeki ilişkililiğinin söz konusu olduğunu belirtmektedirler.

Kimlik kuramı grupların benlik tanımında oynadığı role değinmektedir. Ancak, kimlik kuramı ve sosyal kimlik kuramı, grubu farklı şekilde ele almaktadır. Sosyal kimlik kuramı grubu, birbirlerini birbirlerine benzer olarak algılayan kişilerin toplamı olarak görmektedir (Hogg ve ark., 1995). Kimlik kuramı ise, grubu, birbirine benzemeyen, fakat birbirlerini bütünleyen rollerin gereklerini yapan, birbiriyle ilişkili bir dizi insan olarak tanımlamaktadır (Stryker ve Burke, 2000). Kimlik kuramının vurgusu, *benliklerin birbirlerinin yerine geçebilirliğine* değil, tam tersine bireyselliğedir. Örneğin, SKK/BKK kavramsallaştırma-

sında, kendisini baba olarak tanımlayan kişi, “çocuksuz erkekler”e veya “anneler”e göre kendisini “babalar grubu”nun bir üyesi olarak kategorize etmektedir. SKK/BKK’ye göre, kişinin kendisini baba olarak kategorize etmesi, bütün babaları psikolojik bir grup olarak algılamasını, bütün babaları -kişinin kendisi de dahil- babalık nosyonunu paylaşmaları bakımından birbirine benzer görmesini ve bütün babaları, babalık nosyonunu paylaşmayanlardan (örneğin annelerden) farklı olarak algılamasını gerektirmektedir. Diğer taraftan kimlik kuramına göre, bir kişinin kendisini baba olarak tanımlaması, onun aile birimine ve o birim içerisinde üstlendiği babalık rolüne –eşine ve çocuklarına karşı sorumlulukları ve haklarıyla birlikte- işaret ettiğini göstermektedir.

Sosyal kimlik kuramına göre, benliğin içeriği, düzeyi ve anlamı, ona verilen adlarla veya etiketlerle değil, karşılaştırmanın yapıldığı bağlam tarafından belirlenmektedir. Kimlik Kuramı ise, grup içi süreçleri ve ilişkiler zinciri ağını merkeze almaktadır. Sonuç olarak, role dayalı kimlik, gruba üyeliğin getirdiği algıların birliğinin değil, karşılıklı birbirlerine bağlanmış benzersizliğin veya tekilliğin ifadesi olmaktadır (Hogg ve ark., 1995).

Özetleyecek olursak, hem ilişkisel hem de role dayalı benlik kavramı, yaygın sosyal psikolojik yaklaşımın diğerlerinden olumlu yönde farklılaşmış/ayrışmış benlik kavramından farklıdır. Yaygın sosyal psikolojik yaklaşımdaki benlik, sosyal karşılaştırma yaparak olumlu yönde diğerlerinden ayrılmaya çabalarlarken, ilişkisel ve role dayalı benlikler diğer insanlarla uyumlu ve dengeli bir ilişki sürdürmeye çabalamaktadır. Ancak, hem role dayalı benlik hem de ilişkisel benlik, ‘bireysel ben-

lik’in özel biçimleridir. İlişkisel ve role dayalı benliklerde bireylere özgünlük ve yeri doldurulamazlık hissi veren şey, başkalarından olumlu yönde farklılaşmış olmaları değil, onların sahip olduğu özel ilişki ağlarıdır. Kısacası ilişkisel ve role dayalı benlikler, yaygın yaklaşımın ‘benliğin özgünlüğü/benzersizliği’ fikrini paylaşmakta, fakat ‘benliğin ayrıklığı/farklılığı’ fikrini reddetmektedirler. Kolektif benlik kavramsallaştırmasında ise, bireyler ne birbirlerinden ayrıklık/farklı ne de biricik, benzersiz ve eşsiz olmaya çalışmaktadır. Tam tersine, kolektif benlik başkalarıyla paylaşılan özellikleri ve benzerlikleri vurgulamaktadır, çünkü artık o ‘ben’ değil ‘biz’dir (Oakes ve ark., 1994; Turner, 1999).

Kaynaklar

- Abrams, D., & Hogg, M. (1999). Social identity and social cognition: Historical background and current trends. In D. Abrams & M. Hogg (Eds.), *Social identity and social cognition* (pp. 1-25). Oxford: Blackwell.
- Abrams, D. & Hogg, M. (2004). Collective identity: Group membership and self conception. In M.B. Brewer & M. Hewstone (Eds.), *Self and social identity* (pp. 147-181). Oxford: Blackwell.
- Allport, F.H. (1924). *Social psychology*. New York: The Riberside Press.
- Asch, S.E. (1952). *Social psychology*. New York: Prentice Hall.
- Ashmore, R. D., Deaux, K., & McLaughlin-Volpe, T. (2004). An organizing framework for collective identity: Articulation and significance of multidimensionality. *Psychological Bulletin*, 130, 80-114.
- Baumeister, R.F. (1987). How the self became a problem: A psychological review of historical research. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 163-176.

- Baumeister, R. F., Heatherton, T.F., & Tice, D.M. (1993). When ego threats lead to self-regulation failure: Negative consequences of high self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64(1), 141-156.
- Bond, M.H., & Hewstone, M. (1988). Social identity theory and the perception of intergroup relations in Hong Kong. *International Journal of Intercultural Relations*, 12, 153-170.
- Brewer, M.B., & Gardner, W. (1996). Who is this "we"? Levels of identity and self representation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71, 83-93.
- Brown, J.D. (1998). *The self*. California: McGraw-Hill.
- Burke, P.J. (1980). The self: Measurement implications from a symbolic interactionist perspective. *Social Psychology Quarterly*, 43, 18-29.
- Capozza, D., Voci, A., & Licciardello, O. (2000). Individualism, collectivism and social identity theory. In D. Capozza, & R. Brown (Eds.), *Social identity processes: Trends in theory and research* (pp. 62-80). London: Sage.
- Cooley, C. H. (1970). *Human nature and the social order*. New York: Schocken Books (1st ed. 1902).
- Durkheim, E. (1947). *The division of labour in society*. Chicago: Free Press (1st ed. 1858).
- Ellemers, N., Spears, R., & Doosje, B. (2002). Self and social identity. *Annual Review of Psychology*, 53, 161-186.
- Farr, R.M. (1996). *The roots of modern social psychology*. Oxford: Blackwell
- Festinger, L. (1954). A theory of social comparison process. *Human Relations*, 7, 117-140.
- Geertz, C. (1975). On the nature of anthropological understanding. *American Scientist*, 63, 47-53.
- Göregenli, M. (1997). Individualist-collectivist tendencies in a Turkish sample. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 28, 787-794.
- Higgins, E. T. (1987). Self-Discrepancy: A theory of relating self and affect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94, 319-340.
- Higgins, E.T., & May, D. (2001). Individual self regulatory functions: It is not "we" regulation, but still social. In C. Sedikides and M. Brewer (Eds.), *Individual self, relational self, collective self* (pp. 47-67). Philadelphia: Psychology Press.
- Hofstede, G. H. (1984). *Cultures' consequences international differences in work related values*. Beverly Hills: Sage Publications.
- Hogg, M.A., & Turner, J.C., (1987). Intergroup behavior, self stereotyping and the salience of social categories. *British Journal of Social Psychology*, 26, 325-340.
- Hogg, M. A., Terry, D.J., & White, K.M. (1995). A tale of two theories: A critical comparison of Identity Theory with Social Identity Theory. *Social Psychology Quarterly*, 58, 225-269.
- Hogg, M. A. (2004). Social categorization, depersonalization and group behavior. In M.B. Brewer & M. Hewstone (Eds.), *Self and social identity* (pp. 203-231). Oxford: Blackwell.
- İmamoğlu, O. (2003). Individuation and relatedness: Not opposing but distinct and complementary. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs* 129, 367-402.
- James, W. (1950). *The self*. Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books (1st ed. 1890).
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1996). The autonomous-relational self: A new synthesis. *European Psychologist*, 1, 180-186.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2000). *Kültürel psikoloji: Kültür bağlamında aile ve insan*. İstanbul: Evrim
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2005). Autonomy and relatedness in cultural context: Implications for self and family. *Journal of Cross Cultural Psychology*, 36, 403-422.

- LeBon, G. (1952). *The Crowd: a study of the popular mind*. London: Ernest Benn.
- Mead, G.H. (1934). *Mind, self and society: From the standpoint of a sociaia behaviorist*. Chicago: University of Chicago Press
- Markus, H., & Kitayama, S. (1991). Culture and the self: Implications for cognititon, emotion and motivation. *Psychological Review*, *98*, 224-253.
- Markus, H., & Nurius, P. (1986). Possible Selves. *American Psychologist*, *41*, 954-969.
- McDougall, W. (1908/1910). *Introduction to social psychology* (3th ed.). London: Methuen.
- Oakes, P.J., Haslam, S.A., & Turner J.C. (1994). *Stereotyping and social reality*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Pepitone, A. (1999). Historical sketches and critical commantary about social psychology in the Golden Age. In A. Rodrigues & R. B. Levine (Eds.), *Reflections of 100 years of experimental social psychology* (pp. 170-199). NY: Basic Books.
- Sampson, E. E. (1989). The challenge of social change for social psychology: Globalization and psychology's theory of the person. *American Psychologist*, *44*, 914-21.
- Sherif, M. (1935). A study of social factors in perception. *Archives of Psychology*, 187.
- Sherif, M. (1966). *Group conflict and co-operation*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Simon, B. (1997). Self and group in modern society: Ten thesis on the individual self and the collective self. In R. Spears, P. J. Oakes, N. Ellemers & S.A. Haslam (Eds.). *The social psychology of stereotyping and group life* (pp. 318-335). Oxford: Basil Blackwell.
- Simon, B. & Kampmeier, C., (2001). Revisiting the individual self. In C. Sedikides & M. Brewer (Eds.), *Individual self, relational self, collective self* (pp..356-384) Philedelphia: Psychology Press.
- Spears, R. (2001). The Interaction between the individual and the collective self. In C. Sedikides and M. Brewer (Eds.). *Individual self, relational self, collective self* (pp. 171-199). *Philadelphia: Psychology Press*.
- Stets, J. E., & Burke, P. J., (2000). Identity theory and social identity theory. *Social Psychology Quarterly*, *63*, 224-237.
- Stryker, S. (1997). In the beginning there is society: Lessons from sociological social psychology. In C. McGarty & S. A. Haslam (Eds.), *The message of social psychology* (pp. 315-328). Cambridge: Blackwell Publishers.
- Stryker, S., & Burke, P.J. (2000). The past, present and future of an Identity Theory. *Social Psychology Quarterly*, *63*, 284-297.
- Swann, W. B., Stein-Seroussi, A., & Giesler, R. B. (1992). Why People Self-Verify. *Journal of Personality and Social Psychology*, *62*, 392-401.
- Tajfel, H. (1978). *Differentiation between social groups: Studies in the social psychology of intergroup relations*. London: Academic Press.
- Tesser, A. (1988). Toward a self-evaluation maintenance model of social behavior. *Advances in Experimental Social Psychology*, *21*, 181-227.
- Triandis, H.C. (1989). The self and social behavior in differing context. *Psychological Review*, *96*, 506-520.
- Triandis, H.C., McCusker, C., & Hui, C. H. (1990). Multimethod probes of individualism and collectivism. *Journal of Personality and Social Psychology*, *59*, 1006-1020.
- Turner J.C., & Oakes, P. J. (1997). The socially structured mind. In C. McGarty & S. A. Haslam (Eds.), *The message of social psychology* (pp. 355-373). Cambridge: Blackwell Publishers.
- Turner, J.C. (1999). Some current issues in research on social identity and self categorization theories. In N. Ellemers, R. Spears & B. Doosje (Eds.), *Social identity, context, commitment* (pp. 6-34). Oxford: Blackwell Publishers.

Turner, J.C., & Haslam, S.A. (2001). Social identity, organizations and leadership. In Turner, M. E. (Ed.), *Groups at work: theory and research* (pp. 25-65). Mahwah, N. J., US: Erlbaum.

Turner, J.C., Hogg, M.A., Oakes, P.J., Reicher, S.D., & Wetherell, M.S. (1987). *Rediscovering the social group*. Oxford: Basil Blackwell.

Worchell, S., Iuzzini, J., Cautant, D. & Ivaldi, M. (2000). A multidimensional model of identity: relating individual and group identities to intergroup behavior. In D. Capozza, & R. Brown (Eds.) *Identity processes* (pp. 15-32). London: Sage.

Yuki, M. (2003). Intergroup comparison versus intragroup relationships: A cross-cultural examination of social identity theory in North American and East Asian cultural context. *Social Psychology Quarterly*, 66, 166-183.